

СТАВОВИ МЛАДИХ ПРЕМА МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ И ПРИХВАТАЊЕ ПЛУРАЛИТЕТА ИДЕЈА

Миросава Буришић-Бојановић*

Институт за педагошка истраживања, Београд

Апстракт. У раду се преиспитују могућности ефикаснијег и ефективнијег образовања за демократско, мултикултурално друштво, из перспективе психолошких налаза који се тичу демократских и антидемократских предиспозиција личности. Почетна претпоставка истраживања је да постоји значајна повезаност између става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја. Изведено истраживање имало је за циљ да одговори на питање: да ли је отвореност за друге културе повезана са спремношћу за прихватање плуралитета идеја. Истраживање је реализовано на пригодном узорку (N=306) вишенационалне групе ученика гимназије и средњих стручних школа у Суботици 2005. године. Добијени резултати указују на значајну позитивну везу између ставова према другим културама и прихватања плуралитета идеја ($r = .43$; $p < .01$). Врста школе такође утиче на прихватање плуралитета идеја. Ауторка закључује да добијени налази представљају подршку интегративном приступу образовању за демократију, а вежбање прихватања плуралитета идеја, кроз различите наставне предмете, представља неопходан услов за прихватање демократског понашања и мишљења. На тај начин би се остварило повећање ефикасности и ефективности образовања за демократију и олакшала интеграција младих у демократско, мултикултурално друштво.

Кључне речи: мултикултуралност, прихватање плуралитета идеја, ефективност и ефикасност образовања за демократију.

Степен демократије конкретног друштва могуће је, између осталог, проценити у односу на степен толерисања и подстицања испољавања различитости, аутохтоности и самосвојности. Неговање разлика у мишљењу и став да је то предност и друштва и појединца још увек је у домену демократских идеала. Па ипак, артикулација васпитно-образовних циљева у друштву које покушава да институционализује демократска начела мора поћи од овог идеала. Отуда потреба за преиспитивањем постојеће васпитно-образовне концепције и праксе из угла образовања за демократију. Плурализам и мултикултуралност реалног друштва јесу чињенице које контроверзан појам »образовање за демократију« у изве-

* E-mail: mdjurisic@rcub.bg.ac.yu

сној мери конкретизују. То чине фокусирајући пажњу на проблеме демократског друштва за које образовање треба да припреми младе. Да би то било могуће потребно је одговорити на неколико основних питања. У овом раду разматрано је једно од њих а тиче се демократизације у мултиетничкој заједници. Како образовање може да одговори на потребу друштва да ствара климу у којој ће припадници различитих етничких група развијати осећање припадања заједници у којој живе? И то тако да тај процес не иде у правцу игнорисања и асимилације етничког идентитета појединца. На који начин темељни демократски принцип коегзистенције и уважавања различитости увести у наставу? Да ли је отвореност за друге културе повезана са спремношћу за прихватање плуралитета идеја? Како при томе задовољити два основна начела образовне политике – ефективност и ефикасност? Од образовања се очекује и оно се и обавезује да олакша младима социјалну интеграцију и живот у плуралистичкој демократији и мултикултуралном друштву (*Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, 2003). Али, пре разматрања питања везаних за примену програма који подстичу позитиван став према мултикултуралности и припремају младе за функционисање у плуралистичкој демократији, неопходно је разјаснити природу везе између мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја.

*Природа везе између мултикултуралности
и прихватања плуралитета идеја*

У савременим теоријама демократије постоји више гледишта о односу између демократије и мултикултуралности. Према једном, ова два феномена су у колизији. Тако, на пример, Парек (према: Kaningam, 2003) сматра да је тешко створити стабилну политичку заједницу и истовремено задовољити легитимне тежње мањина. Фејнберг (Feinberg, 1996) сматра да се плурализам и мултикултурализам значајно разликују. Плурализам претпоставља да људи из различитих култура и вредносних оријентација имају право на једнак третман у јавној сфери заједничког живота. Мултикултурализам не предвиђа ни могућност културно неутралне јавне сфере, већ настоји да оствари потпуну инклузију различитих културних група. Дакле, феномен друштвене праведности плурализам види на нивоу појединца а мултикултурализам на нивоу културних и етничких група. Ове разлике се консеквентно односе и на друге, за образовање, релевантне појмове: културни идентитет, индивидуални раст, слобода удруживања. Па ипак, у образовању је могуће постићи, под одређеним условима, компатибилност плурализма и мултикултуралности.

Ван ден Берг (Van den Berghe, 2002) у још већој мери изоштрава однос између демократије и мултикултуралности, тврдећи да су то појаве у обрнуто реципроцитетном односу. Овакав закључак проистиче из ширег концепта демократског друштва који претпоставља да је за функционисање демократије у друштвеној заједници неопходно постићи сагласност око свих кључних питања. На такву врсту скептицизма могуће је одговорити на више начина. Ако се има у виду да неке савремене идеје иду у правцу мењања друштвеног идеала консензуса у дисензус, хипотеза обрнутог реципроцитета између демократије и мултикултуралности није одржива. Проблем се више не може поставити као питање како ускладити потребе различитих друштвених група, већ како створити институције и друштвену климу у којој ће друштво обезбедити дијалог, сапостојање и међусобно неугрожавање између група различитих потреба и интереса. Решер (Rescher, 1995) тврди да демократско друштво треба да буде способно да функционише са дисензусом. Из угла концепта делиберативне демократије поменути проблем концептуално није тешко превазићи, тачније, у теоријама делиберативне демократије ова врста проблема не постоји. Јер, основни принцип на коме делиберативна демократија функционише јесте успостављање правила путем расправе. Дакле, право питање за делиберативног демократу није како усагласити потребе различитих друштвених група, у овом случају етничких, већ *како оспособити појединце за демократску расправу?* За нас је ово питање централно када је реч о перспективама демократије, а посебно када је реч о образовању за демократију у школама.

Према плуралистичком гледишту, постоји унутрашња логика у односу између демократије и мултикултурализма. Основна психолошка претпоставка демократије јесте спремност уважавања различитости. То се посебно односи на разлике у мишљењу. Тако се и елементарне разлике демократских и недемократских друштава заснивају на сузбијању, односно подстицању изношења различитих ставова (Војановић, 2004). Мултикултурализам представља праксеолошки аспект плуралистичког принципа уважавања различитости. Или, на други начин исказано, мултикултуралност се може посматрати као принцип једнакости у друштвеној пракси. Према гледишту плуралиста, мултикултуралност јесте реални феномен где демократска начела слободе, правде, једнакости и солидарности добијају конкретан смисао.

Једно од најчешћих одређења мултикултуралности у образовању јесте упознавање ученика са различитим културама и неговање толерантног става према њима. Сагласност у вези са потребом развијања толеранције према различитостима у широком смислу у демократском

плуралистичком концепту постоји. Али, то је и потреба мултиетничког, мултиконфесионалног, мултикултуралног друштва (Bašić, 1999). Из ове чињенице проистиче и неколико прагматичних аргумената у прилог мултикултуралне наставе: разноврсност проблема и решења које пружа традиција и култура сопственог и других народа могу бити значајан подстицај за усвајање знања и креативно испољавање ученика. И не само то; мултикултурална настава треба да доприноси социјалној интеграцији младих. Снага овог аргумента увећава се из перспективе глобалне повезаности и сталних напетости између различитих друштвених, етничких, политичких, верских група и заједница. Дакле, практична и етичка димензија таквог мултикултуралног образовања заснивала би се на чињеници глобалне међузависности и упућености на заједничке и ограничене егзистенцијалне ресурсе (Degler, 1993; Palmer, 1993).

Према плуралистичком приступу, мултикултурна настава треба да упознаје ученике са различитим културама, али и да налази сличности између сопствене, и културе и традиције других народа. Образложење за овакав став заснива се на психолошкој аргументацији: упознавањем сличности и различитости међу културама и народима може се подстицати развијање толеранције према другачијем. Или је то барем неопходан услов. У овом случају, очекују се позитивни ефекти емпатије, саосећања са другим особама, полазећи од става да се упознавањем другог, непознатог, увећавају шансе да се превладају отпори или предрасуде уколико постоје.

Следећа значајна психолошка чињеница односи се на процес грађе идентитета. Основна дилема у троуглу лични, етнички и национални идентитет, односно начин њиховог осмишљавања и примене у образовном систему отвара можда и најсложеније питање образовања за демократију, питање њиховог међусобног односа. Тачније, враћамо се на најопштију дилему. Да ли је могуће истовремено задовољити интерес друштва и појединаца са различитим културним и етничким идентитетима? Да ли је интерес друштва да кроз образовање инсистира на јачању националног идентитета или размишљања треба да иду у правцу истицања важности постигнућа појединца, при чему се оно не доводи у везу са етничким и националним идентитетом? Ако је ресурс знања један од највреднијих националних ресурса, којом врстом образовне политике, у односу на питање мултикултуралности, овај ресурс треба оснаживати? Бенкс (Banks, 1999) истиче да дете долази у школу са својим етничким идентитетом, свесним или несвесним. Његово препознавање и уважавање у учионици, база је за уважавање других етничких идентитета и остваривање следећих идентификација – националне и космо-

политске. На њима се даље могу развијати демократски идеали као што су људско достојанство, правда и једнакост. Критичари таквог става истичу опасност од партикуларизма уколико се уважавање етничких идентитета претвори у покриће за етноцентричне курикулуме (Ravitch, 1992).

Плуралистички концепт поменуте појмове не посматра у позицији ривалских. Насупрот томе, самосвојност, аутохтоност и међусобно уважавање повезују индивидуални етнички и национални аспект идентитета. Логику искључивости замењује логика сапостојања. Идеја нашег истраживања занима се управо на тој врсти логике која је основа плуралистичког концепта образовања.

Методологија истраживања

Предмет нашег истраживања односи се на испитивање повезаности феномена мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја. Позитиван став према мултикултуралности представља један сегмент демократског функционисања особе. Прихватање плуралитета идеја могуће је најопштије одредити као генерално прихватање разлика између људи и њихових уверења. И то је централна чињеница на основу које смо формулисали проблем истраживања. Претпоставили смо да спремност да се прихвате разлике између људи повезује позитивни став према мултикултуралности и прихватање плуралитета идеја.

Проблем истраживања формулисан је питањем: да ли је отвореност за прихватање других култура повезана са спремношћу за прихватање плуралитета идеја. *Циљ истраживања* односио се на утврђивање везе између става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја као и утицаја социодемографских варијабли на ову везу. Желели смо да утврдимо да ли су, и на који начин, повезани став према мултикултуралности и прихватање плуралитета идеја. Такође, да ли су врста школе, пол, националност, вероисповест, похађање предмета веронаука и грађанско васпитање, повезани са овим феноменима. Изборни предмети су укључени, јер су сви ученици обавезни да их уче, а директно се тичу васпитавања одређених вредности и ставова, дакле у пољу су предмета истраживања.

Операционализација варијабле »прихватање плуралитета идеја« садржи следеће елементе: прихватање постојања различитих идеја у расправи; прихватање легитимног постојања различитих објашњења многих појава; прихватање политичког плурализма; склоност ка налажењу добрих страна у идејама које појединац, генерално, не прихвата; интересовање за различите правце у многим областима стваралаштва (умет-

ности, музици, моди); склоност ка тражењу информација из различитих извора; дозвољавање могућности да различити, чак и супротни ставови, сваки из свог угла, могу бити прихватљиви барем у одређеној мери; прихватање разлика између људи и између њихових уверења; уверење да особе које имају битно различите ставове о значајним проблемима могу функционисати као тим; склоност ка широким интересовањима; налажење пријатеља и међу неистомишљеницима.

Варијабла »мултикултуралност« одређена је као генерално позитиван став према припадницима различитих култура, а операционализована је преко ставова и уверења која се односе на различите сегменте школског курикулума: садржаје наставних и ваннаставних активности; вредности које наставници треба да промовишу а које се тичу толеранције према припадницима других народа, па и оних који су у свом историјском искуству били у конфликту. Такође је операционализована преко склоности према успостављању блиских веза са припадницима различитих националности и етничких група.

Демографске варијабле у овом истраживању обухватале су пол, старост, врсту школе, националност, вероисповест и изборне предмете. Изборни предмети, веронаука и грађанско васпитање, укључени су јер су сви ученици обавезни да их уче, а директно се тичу васпитавања одређених вредности и ставова, дакле, у пољу су предмета истраживања.

Основне хипотезе истраживања су: (а) постоји позитивна повезаност између става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја, (б) претпоставили смо да испитиване социо-демографске варијабле, пол, врста школе, вероисповест, националност и изборни предмети, не утичу значајно на став према мултикултуралности и на прихватање плуралитета идеја.

Како је основни циљ истраживања утврђивање повезаности између ставова према мултикултуралности, односно отворености за друге културе и спремности за прихватање плуралитета идеја, одлучили смо се за корелациону студију као *основни методолошки план*.

Узорак. Имајући у виду вишенационалност као једну од најзначајнијих карактеристика Војводине, одлучили смо да се испитивање ученика реализује у том подручју. Истраживање је изведено на пригодном узорку вишенационалне групе ученика гимназије и средњих стручних школа у Суботици (N=305) јуна 2005. године. У узорак су укључени ученици трећих разреда средњих школа и гимназије. Узорак према врсти школе чинило је 115 ученика гимназије (37.7%), 102 ученика средње економске школе (33.4%) и 88 ученика средње хемијске школе (28.9%). За овај узраст смо се определили имајући у виду да је то узраст када се

формирају ставови и идеали који се тичу друштвених питања. Чињеница да су у том узрасту развијене способности апстрактног мишљења, значајно доприноси способности прихватања плуралитета идеја био је још један разлог за избор овог узраста. Узорак је чинило 197 испитаница женског пола (64.6%) и 97 испитаника мушког пола (31.8%). Ради боље прегледности података, следи приказ структуре узорка према демографским варијаблама »националност« и »вероисповест« у табели 1.1 и 1.2.

Табела 1.1: Структура узорка према националности

Националност	Фреквенција	Проценти
Српска	59	19.3
Мађарска	146	47.9
Хрватска	16	5.2
Словеначка	1	0.3
Црногорска	1	0.3
Македонска	1	0.3
Словачка	2	0.7
Не изјашњава се	71	23.3
Југословенска	4	1.3
Босанска	1	0.3
Буњевачка	2	0.7
Укупно	304	99.7
Недостаје	1	0.3
Тотал	305	100.0

Табела 1.2: Структура узорка према вероисповести

Вероисповест	Фреквенције	Проценти
Православна	87	28.5
Католичка	187	61.3
Исламска	7	2.3
Атеисти	4	1.3
Не изјашњава се	17	5.6
Укупно	302	99.0
Недостаје	3	1.0
Тотал	305	100.0

Према изборном предмету који испитаници похађају узорак је чинило 175 ученика (57.4%) за предмет веронаука и 127 ученика (41.6%) који су се одлучили за предмет грађанско васпитање.

Инструменти. Инструменти коришћени у овом истраживању су две скале: скала за испитивање става према мултикултуралности и скала за прихватање плуралитета идеја. Обе скале следе Ликертову проце-

дуру са четири понуђена одговора: потпуно се слажем, углавном се слажем, углавном се не слажем, уопште се не слажем. За испитивање става према мултикултуралности употребљена је скала од 24 ајтема коју је, за ово истраживање, приредила Александра Петровић. За прихватање плуралитета идеја употребљена је скала са 27 ајтема а ауторка је Ђуришић-Бојановић (2004). Како су узорак највећим делом чинили ученици мађарске националности (47.9%), оба инструмента преведена су на мађарски језик. Када су у питању метријске карактеристике коришћених инструмената проверавана је поузданост, нормалност дистрибуције одговора као и анализа разлика између емпиријских и теоријских аритметичких средина. Провера релијабилности скала извршена је помоћу Кронбаховог Алфа коефицијента за скале у целини. Поузданост скале мултикултуралности износи Алфа = .749, а поузданост скале прихватања плуралитета идеја, Алфа = .777, што се може прихватити као задовољавајућа поузданост.

Статистичка анализа. Статистичка анализа одређена је основним методолошким планом. Обраду података добијених у овом истраживању урадили смо у програму SPSS 10.0. Сачињена је дескриптивна анализа за одређивање битних параметара (аритметичких средина, стандардних девијација и карактеристика распона одговора на оба инструмента). За утврђивање повезаности између поменутих варијабли коришћен је Пирсонов коефицијент корелације. Претходно је утврђена нормалност дистрибуције одговора испитаника Колмогоров-Смирновљевим тестом. За испитивање значајности везе између категоричких и предикторских варијабли коришћене су непараметријске технике. Урађена је једносмерна анализа варијансе ANOVA техником за утврђивање значајности разлика аритметичких средина.

Резултати истраживања

Повезаност става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја

Табела 2: Корелациона матрица између става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја

	Школа	Пол	Националност	Вероисповест	Изборни предмет	Мултикултуралност	ППИ
Мултикултуралност	-.006	.154**	.000	.007	.077	1.000	.446**
ППИ	-.210**	.099	.031	.003	-.037	.446**	1.000

** корелација значајна на нивоу 0.01

* корелација значајна на нивоу 0.05 ППИ – прихватање плуралитета идеја

Основни налаз корелационе студије односи се на повезаност мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја (табела 2). Пирсоновим коефицијентом корелације ($r = .446$; $p < 0.01$) утврђена је значајна позитивна повезаност између става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја. Апсолутна вредност корелације је умерено висока, али значајна на нивоу 0.01.

Општа обележја испитаника и став према мултикултуралности

Када су у питању демографске варијабле, резултати корелационе анализе указују да постоји значајна, иако ниска ($r = .154$; $p < 0.01$) позитивна повезаност између пола и става према мултикултуралности. Демографске варијабле »националност« и »вероисповест«, према резултатима који се читавају из Пирсонове корелационе матрице, нису у корелацији са ставом према мултикултуралности.

Табела 3: Пол и став према мултикултуралности

	Збирова квадрата	df	Квадрати АС	F	p
Између група	.757	1	.757	7.119	.008
Унутар група	31.056	292	.106		
Тотал	31.813	293			

Опредељење за изборни предмет веронаука или грађанско васпитање, према добијеним резултатима, није у значајној вези са ставом према мултикултуралности. Даља статистичка анализа била је усмерена на испитивање значајности разлика аритметичких средина на подзорку ученика гимназија, средње економске и средње хемијске школе. Резултати су показали да нема значајних разлика у ставу према мултикултуралности међу ученицима различитих школа. Када је у питању разлика између дечака и девојчица, девојчице имају нешто позитивнији став према мултикултуралности у односу на дечаке (табела 3).

Општа обележја испитаника и прихватање плуралитета идеја

Иако ниска ($r = -.210$; $p < 0.01$), утврђена је значајна позитивна повезаност између врсте школе и прихватања плуралитета идеја (табела 2).

Компарација аритметичких средина једносмерном ANOVA техником указала је на постојање значајних разлика између ученика гимназије, економске и хемијско-технолошке школе у погледу прихватања плуралитета идеја (табела 4).

Социодемографске варијабле »националност« и »вероисповест«, према резултатима који се читавају из Пирсонове корелационе матри-

це, нису у корелацији са прихватањем плуралитета идеја. Такође, опредељење за изборни предмет веронаука или грађанско васпитање, није у значајној вези са прихватањем плуралитета идеја.

Табела 4: Врста школе и прихватање плуралитета идеја

	Збирови квадрата	df	Квадрати АС	F	p
Између група	1.676	2	.838	7.106	.001
Унутар група	35.619	302	.118		
Тотал	37.295	304			

Интерпретација добијених резултата

Основни налаз истраживања о односу става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја указује на њихову значајну повезаност. Тај податак потврђује нашу општу хипотезу у целисти. Почетна идеја овог истраживања заснива се на психолошкој аргументацији, пре свега, на налазима психологије демократије и антидемократије. Наша почетна претпоставка, са којом је истраживање започело, јесте да постоји снажна веза између одређених карактеристика когнитивног функционисања и испољавања демократских вредности међу којима је и позитиван однос према мултикултуралности. Добијени резултат потврђује ову претпоставку. Иако је корелација умерена, значајна је на нивоу 0.01. Чињеница да апсолутна вредност корелације није виша претпостављамо да се може објаснити хетерогеношћу феномена демократске личности (Ђуришић, 1982).

Особе се разликују према диспозицијама за демократско функционисање. Основни индикатор таквог функционисања је карактеристичан начин мишљења који смо назвали плуралистички когнитивни стил. Способност прихватања плуралитета идеја његова је основна карактеристика. Најопштији налаз нашег истраживања показује да је способност прихватања плуралитета идеја повезана с позитивним ставом према мултикултуралности који репрезентује један аспект демократског одношења према припадницима других култура. У концептуалном смислу то значи да би основа образовања за демократију требало да буде подстицање плуралистичког когнитивног стила у настави. Тако би образовање за демократију могло да се одвија кроз наставу било ког предмета.

За нас су од посебног значаја налази који се односе на везу *демографских варијабли* и става према мултикултуралности и социодемографских варијабли и прихватања плуралитета идеја. Добијени налази сугеришу да *врста школе* утиче на прихватање плуралитета идеја. Једно могуће објашњење је да у наставним програмима школа у којима су

доминантни предмети у области друштвених наука има више могућности за подстицање расправе и преиспитивања различитих алтернатива унутар појединих тема. Садржаји школских предмета у области природних наука се у школама презентују најчешће преко јасно дефинисаних правила и процедура, а од ученика се пре свега захтева да коректно репродукују оно што је наставник предавао (Milanović-Nahod, 2005). То је једно могуће објашњење налаза који се тичу разлика у прихватању плуралитета идеја и врсте школе. Али, могуће је и објашњење у другој смеру: ученици бирају школе за које претпостављају да ће бити примереније њиховим когнитивним потребама.

Налази који се тичу *пола* испитаника и везе става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја не потврђују почетну хипотезу. Испитанице показују у значајно већој мери позитиван став према мултикултуралности у односу на испитанике, иако међу њима нема значајних разлика у погледу прихватања плуралитета идеја. Добијени податак могуће је објаснити тиме што склоност прихватању плуралитета идеја детерминишу предиспозиције у личности, а склоност ка прихватању мултикултуралности у већој мери је одређена културолошки, у смислу социјално детерминисане полне улоге. Од припадница женског пола, у нашој традиционалној култури, очекује се да воде бригу о другима, да буду емпатичне и подржавајуће (Milić, 2001).

Резултати који се односе на везу између изборних предмета, става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја у потпуности су у складу са почетном хипотезом. Интересантно је запазити да и поред тога што су испитаници три године похађали наставу изборног предмета, а садржаји и циљеви предмета верска настава и грађанско васпитање имају за циљ и развијање толеранције, не може се закључити да је то искуство утицало на став ученика према мултикултуралности и прихватању плуралитета идеја. Добијени резултат може се објаснити ограниченим дометом утицаја једног предмета и директно подржава концепт интегративног приступа образовању за демократију (Ђуришић-Војановић, 2002).

Веза између националности и вероисповести испитаника, с једне стране, и прихватања плуралитета идеја и става према мултикултуралности, с друге, такође је у складу са очекивањем (поменуте демографске варијабле не утичу на испитиване елементе демократског функционисања). Објашњење се може тражити у чињеници да се националност и вероисповест тичу идентитета појединца а став према мултикултуралности припада домену вредносних оријентација и одређен је предиспозицијама за демократско и антидемократско понашање. Прихватање плуралитета

идеја пре свега је карактеристика когнитивног стила, па је и логично да није повезано са варијаблама »националност« и »вероисповест«.

Закључна разматрања

Искључивост као основна карактеристика затвореног система мишљења представља најзначајнију психолошку баријеру функционалности демократије у сфери друштвених односа. Отуда одговорност образовања у друштву које се демократизује, или има такве претензије, за подстицањем плуралистичког когнитивног стила у настави. Дух истраживања, преиспитивања, спорења, насупротив презентацији готових уверења и чињеница које се не доводе у питање и не разматрају из различитих углова, требало би да буде доминантни стил наставног рада. Међутим, бројни налази указују да је таква врста презентације градива повремен а не доминантан метод рада у нашим школама (Ђорђевић и Radovanović, 2000; Ђуришић, 2001; Ivić i sar., 1997; Havelka, 2000; Spasenović i Nahod, 2001).

Како је нашим истраживањем потврђена основна хипотеза о повезаности позитивног става према мултикултуралности и прихватању плуралитета идеја, следе значајне консеквенце у теоријској и практичној равни. Почетну дилему о вези мултикултуралности и демократије, барем у психолошком пољу, разрешавају тако што указују на њихову значајну повезаност. Практичне импликације таквог теоријског концепта односе се на начин његове примене у животу школе. Како констатују Кер и сарадници, успешна примена програма грађанског васпитања као дела образовања за демократију захтева холистички, интегративни приступ који обухвата три међусобно зависне компоненте: грађанско васпитање у курикулуму, у школи као заједници и у партнерству и сарадњи са широм заједницом. До овог закључка Кер и сарадници долазе као аутори лонгитудиналне евалуационе студије грађанског образовања у Британији (Kerr *et al.*, 2004). Аутори сматрају да би се на тај начин обезбедила ефикасност и ефективност образовања за демократију.

Основна идеја интегративног приступа образовању за демократију тиче се става да васпитање и образовање за демократију треба да захвата све предмете и да представља део школског курикулума. Наш став укључује и подстицање плуралистичког когнитивног стила у настави као још један значајан услов ефективног и ефикасног образовања за демократију. Централни индикатор плуралистичког когнитивног стила јесте прихватање плуралитета идеја (Ђуришић-Bojanović, 2005). Оно се испољава у различитим доменима функционисања појединца. То је раз-

лог зашто је вежбање прихватања плуралитета идеја, кроз различите наставне предмете, неопходан услов за прихватање демократског понашања и мишљења па тиме и позитивних ставова према мултикултуралности. Способност да се разматра аргументација, ставови и гледишта са којима се не слажемо, могла би се означити и као когнитивна толерантност, што је предуслов толерантне комуникације и прихватања различитости. Већи број истраживања у области психологије демократије и антидемократије указује на нетрпељивост према неистомишљеницима као карактеристику ауторитарних структура личности али и ауторитарне комуникације (Војановић, 2004; Ђуришић, 1982; Ђуришић-Војановић, 2004). Толерантна комуникација представља основ демократског дијалога а вежбање прихватања плуралитета идеја у школском раду неопходно је у образовању за демократију.

Примењујући интегративни приступ, школа уважава неколико значајних чињеница: хетерогеност психолошког аспекта демократије, разноврсност когнитивних стилова ученика и наставника, разлике у предиспозицијама за демократско и антидемократско понашање и мишљење. То су истовремено и аргументи који га оправдавају. Дакле, реч је о појмовима који су интегрални део образовања за демократију. Повезаност става према мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја допушта даље истраживање у правцу сачињавања програма који ће доприносити развијању аутентичног демократског стила подучавања и одношења у школи, али и припремити младе за живот у неизвесном свету различитости. Такође, различитост и бројне алтернативе да опажају као могућности, а не претњу сопственом развоју.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Образовање за друштво знања«, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Коришћена литература

- Banks, J. A. (1999): *An introduction to multicultural education*. Boston: Allyn & Bacon.
- Bašić, G. (1999): Значај толеранције за мултиетничка друштва; у В. Јакшић (прir.): *Tolerancija* (443–451). Београд: »Филип Вишњић«.
- Van den Berghe, P. (2002): Multicultural democracy: can it work? *Nations and Nationalism*, 8, 433–449.
- Bojanović, R. (2004): *Autoritarni pogled na svet*. Београд: Друштво за применјену педагогију.
- Degler, K. (1993): Мултикултуралizam као изазов, *Pregled*, 261, 36–41.
- Dorđević, B. i I. Radovanović (2000): *Učenici u sadašnjoj osnovnoj školi i školi budućnosti*. Београд: Учитељски факултет.
- Ђуришић, М. (1982): *Autoritarna i demokratska ličnost i dimenzija interpersonalnih odnosa* (magistarski rad). Београд: Филозофски факултет.

- Đurišić-Bojanović, M. (2001): Stavovi nastavnika prema problemima u nastavi, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 33 (377–388). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Đurišić-Bojanović, M. (2002): Građansko vaspitanje kao predmet; u Z. Avramović i S. Maksić (prir.): *Izazovi demokratije i škola* (65–80). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Đurišić-Bojanović, M. (2004): Demokratizacija škole i komunikacija učenik–nastavnik; u B. Jovanović (red.): *Komunikacija i mediji* (430–441). Jagodina: Učiteljski fakultet; Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Đurišić-Bojanović, M. (2005): Kognitivni aspekt obrazovanja za demokratiju, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Vol. 37, br. 2 (21–35). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Feinberg, W. (1996): The goals of multicultural education: a critical re-evaluation, *Philosophy of education*, http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-yearbook/96_docs/feinberg.html.
- Havelka, N. (2000): *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ivić, I. i sar. (1997): *Aktivno učenje*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Kaningam, F. (2003): *Teorije demokratije*. Beograd: »Filip Višnjić«.
- Kerr, D. et al. (2004): *Citizenship education longitudinal study: second annual report: first longitudinal survey making citizenship education real*. National Foundation for Educational Research.
- Milanović-Nahod, S. (2005): Znanje učenika od očekivanog do ostvarenog; u R. Antonijević i D. Janjetović (prir.): *TIMSS 2003 u Srbiji* (327–351). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Milić, A. (2001): *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja.
- Palmer, T. (1993): Zalaganje za čoveka, *Pregled*, 261, 30–36.
- Ravitch, D. (1992): Raznolikost u obrazovanju, *Pregled*, 258, 39–43.
- Rescher, N. (1995): Against the demand for consensus, <http://journals.tandf.co>
- Spasenović, V. i S. Milanović-Nahod (2001): Stavovi učenika prema problemima i potrebama naših škola, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 33 (389–407). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2003), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 17. jun.

Примљено 08.09.2006; прихваћено за штампу 24.10.2006.

Mirosava Đurišić-Bojanović
YOUNG PEOPLE'S ATTITUDES TO MULTICULTURALISM
AND ACCEPTANCE OF PLURALITY OF IDEAS

Abstract

The paper examines the possibility of a more efficient and effective education for a democratic, multicultural society from the perspective of psychological findings concerning personal democratic and antidemocratic predispositions. The starting premise of the research is a that there is a significant connection between the attitude to multiculturalism and acceptance of plurality of ideas. The research aimed to provide an answer to the question whether openness to other cultures is connected with a readiness to accept plurality of ideas. The research was carried out on a suitable sample (N=306) of multicultural groups of grammar school and

secondary vocational school students in Subotica in 2005. The results point to a significant positive connection between attitudes to other cultures and acceptance of plurality of ideas ($r=.43$; $p<.01$). The school type also affects the degree of acceptance of plurality of ideas. The author concludes that the findings offer support for an integrative approach to education for democracy, while practice in accepting plurality of ideas through different subjects represents a necessary condition for the acceptance of democratic behavior and thinking. This is how the education for democracy can be made more efficient and effective and integration of young people into democratic and multicultural society facilitated.

Key words: multiculturalism, acceptance of plurality of ideas, effectiveness and effectiveness of education for democracy.

Миросава Джюришич-Боянович

ВЗГЛЯДЫ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ НА МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТЬ И ПРИНЯТИЕ ПЛЮРАЛИТЕТА ИДЕЙ

Резюме

Исходя из результатов психологических исследований демократических и антидемократических предрасположений личности, в работе приводится обзор предпосылок более эффективного и более эффективного образования в контексте демократического, мультикультурного общества. Исходное предположение исследования указывает на наличие значительной взаимосвязи между отношением к мультикультурности и принятием плюрализма идей. Данное исследование должно ответить на следующий вопрос: является ли открытость к другим культурам необходимой предпосылкой принятия плюрализма идей. Исследование проведено на репрезентативном примере ($N=306$) многонациональной группы учеников гимназий и средних специальных школ Субботицы в 2005 году. Полученные результаты указывают на наличие значительной положительной связи между отношением к другим культурам и принятием плюрализма идей ($r = .43$; $p < .01$). Образовательный профиль школы также влияет на принятие плюрализма идей. По итогам результатов исследования, автором делается вывод о преимуществе интегративного подхода в образовании, а применение в учебном процессе упражнений на принятие плюрализма идей, является необходимым условием принятия демократического поведения и формирования демократических взглядов. Таким образом повышается эффективность и эффективность образования, а интеграция молодого поколения в демократическое, мультикультурное общество представляется более легкой.

Ключевые слова: мультикультурность, принятие плюрализма идей, эффективность и эффективность образования, демократия.